

Спаланцани – Микробите трябва да имат родители!

1

„Левенхоек е мъртъв, това е толкова жалко, това е загуба, която не може да се поправи. Кой сега ще продължи изучаването на малките животинки?“ питали се учените мъже от Кралското общество в Англия, питал се и Реомюр в брилянтната Парижка академия. Въпросът им не чакал отговор дълго – разсилният от Делфт едва бил затворил очи през 1732 година за дългия сън, които бил заслужил толкова много, когато се родил друг ловец на микроби през 1739 на хиляди километри разстояние, далеч в Скандиано, северна Италия. Този последовател на Левенхоек бил Лазаро Спаланцани, необикновено момче, което фъфлело рими, докато месило торти от кал, които после забравяло, за да се впусне в детински и жестоки експерименти с бръмбари и буболечки, мухи и червеи. Вместо да тормози родителите си с въпроси, той изучавал живите твари в природата като им откъсвал краката и крилата и се опитвал да им ги прикачи обратно. Трябвало да знае как са устроени нещата, не го било особено грижа как изглеждали.

Също като Левенхоек, младият италианец трябвало да се бори срещу желанията на семейството си, за да стане ловец на микроби. Баща му бил адвокат и дал всичко от себе си да заинтересова Лазаро в дълги правни писания, но младежът се измъквал да хвърля камъчета върху водата и да се чуди защо подскачат, а не потъват. През вечерите, когато трябвало да седи и да слуша скучните уроци, и когато баща му обръщал гръб, той поглеждал из прозореца към звездите, които бляскали над кадифеното черно италианско небе и на следващата сутрин разказвал за тях на другарчетата си, докато те не започнали да му викат „Астролога“.

В почивни дни провирал едрото си тяло през горите близо до Скандиано и веднъж се натъкнал с ококорени очи пред пенещи се естествени фонтани. Това го накарало да спре скитосването си и да се прибере вкъщи потънал в големи мисли. Какво причинявало тези фонтани? Родителите му и свещеникът му били казали, че изникнали в древни времена от сълзите на тъжни, изоставени, красиви момичета, които се загубили в гората...

Лазаро бил съвестен син – и добър политик в тази област – така че не възразил на баща си или на свещеника. Но на себе си си казал „глупости“ за тяхното обяснение и се решил някак да разбере истинските „Как?“ и „По каква причина?“ на изворите.

Младият Спаланцани бил решен също колкото Левенхоек да открие скритите неща в природата, но хванал съвсем друг път към преобразяването си в учен. Той си мислил, „Татко ми настоява да уча право, така ли?“. Поддържал преструвката, че се интересува от правни документи, но във всяка свободна минута се занимавал с математика и гръцки, френски и логика и през ваканциите си гледал скачащи камъчета и фонтани, и сънувал как разбира същността на бурните фойерверки и вулканите. После хитро отивал при утвърдения учен Валисниери и разказвал на този велик човек каквото знаел.

– Ами ти си роден за учен – казал Валисниери. – Глупаво си губиш времето като учиш правни книги.

– Но, учителю, баща ми настоява.

Възмутен Валисниери отишъл при Спаланцани старши и го нахокал задето провалял таланта на Лазаро заради малко практичната наука за правото.

– Вашето момче – казал – ще стане търсещ, ще почете Скандиано и ще го направи известен. Той е като Галилео!

И младият опърничав Спаланцани отишъл в университета в Реджио, с благословията на баща си, за да започне кариерата си на учен.

По това време било много по-почтено и безопасно да бъдеш учен, отколкото когато Левенхоек започнал за първи път да шлайфа лещи. Великата инквизиция захванала да поприбира рогата си. Предпочитала да изтръгва езиците на незнайни заподозрени престъпници и да гори телата на неизвестни еретици, отколкото на преследва серветци или галилейовци. Невидимото училище повече не се срещало в изби или стаи със затъмнени прозорци и обществата на учените из цяла Европа сега получавали великодушната подкрепа на правителства и крале. Не само че суеверията започнали да се поставят под съмнение – това ставало модерно да се прави. Тръпката и достойнството от истинското изследване на природата тръгвало да си проправя път с лакти измежду самотните и изолирани учения на философите. Волтер се оттеглил в продължение на години наред пушинаците на селска Франция, за да усвои великите открития на Нютон и после да ги разпространи в собствената си страна. Науката дори пробила и достигнала до лъскави, остроумни и неморални всекидневни и водещите в обществото като Мадам дьо Помпадур склонили глава над забранената Енциклопедия – да се опитат да разберат изкуството и науката за изработката на руж и копринени чорапи.

Наред с този развълнуван интерес към всичко от механиката на звездите до подскоците на малките животни, хората от бляскавия век на Спаланцани започнали да показват открито презрение към религията и утвърдените правила, дори и към най-святите от тях. Сто години преди това хората рискували кожата си като се смеели на нелепите и невъзможни животни, с които Аристотел с най-голяма сериозност бил илюстрирал книгите си по биология. Сега обаче те могли публично да се кискат при споменаването на неговото име и да си шепнат „Тъй като това е Аристотел, това значи, че трябва да му се вярва дори и като лъже“. Все пак имало и доста невежество в света и много псевдо-наука – дори и в Кралските общества и Академии. Спаланцани, освободен от ужаса на безкрайното бъдеще от правни раздори, енергично се хвърлил към получаването на всякакви видове знание, към опитването на всякакви теории и към неуважението на всякакви власти, без значение колко известни, в познание с която и да е личност – от дебели свещеници, общественици и професори до чуждестранни актьори и менестрели.

Бил самата противоположност на Левенхоек, който толкова търпеливо изработвал лещите си и съзрявал всичко в продължение на двайсет години, преди светът да научи каквото и да било за него. На двайсет и пет Спаланцани превеждал древните поети и критикувал стандартния и така обожаван италиански превод на Омир. Бил брилянтен ученик по математика заедно с братовчедката си Лаура Баси, известната жена-професор от Реджио. Сега той хвърлял камъчета по водата с цялата си сериозност и пишел научни трактати върху механиката на техните подскоци. Станал свещеник на католическата църква и си помагал като водел литургии.

Скрито презиращ каквато и да е власт над него, той удобно се вмъкнал под доброто благоволение на влиятелни авторитети, за да може да работи необезпокояван. Ръкоположен за свещеник и предполагаем сляп последовател на вярата, той диво се съмнявал във всичко и нищо не взимал за даденост – освен съществуването на Бог, някакъв вид висше същество. Ако се е съмнявал даже в това и да е бил къртица, то поне го е държал за себе си. Преди да навърши трийсет години той станал професор в университета в Реджио, говорел пред развълнувани класове, които го слушали и го гледали с очи като чинии. Там започнал първата си работа над тези малки животни, тези странни нови създанийца, които Левенхоек открил. Захванал да експериментира върху тях сякаш заплашвали да изчезнат към онова мъгляво непознато поле, откъдето холандецът ги бил извадил.

Животинките се били включили в странен въпрос, в свиреп бой, и ако това не било така, те щели да останат любопитна рядкост за векове или дори напълно да бъдат забравени. Тази разпрания, заради която скъпи приятели се намразвали и професорите се опитвали да сцелят главите на свещениците, кратко казано бил следният – могат ли живите твари да се зараждат спонтанно или всичко живо трябва да има родители? Бог създал ли е всяко растение и животно в първите шест дни и после оттеглил ли се е, да управлява вселената, или той и сега се забавлява като позволява на нови животни да изникват по смешни начини?

По времето на Спаланцани предпочитаното твърдение било, че животът може да се заражда произволно. Мнозинството разумни хора вярвали, че много животни не трябвало да имат родители, че могат да бъдат нещастните незаконни деца на различни видове мръсни бъркотии. Например, имало предполагаема сигурна рецепта как да се получи хубав рояк пчели. Вземете млад вол, убийте го с чук по главата и го закопайте под земята изправен, със стърчащи навън рога. Оставете го там за месец, после отрежете рогата – оттам ще излети вашият рояк пчели.

2

Дори учените били от тази страна на въпроса. Английският натуралист Рос знаещо обявил, че „Да се поставя под въпрос това, че пчелите и осите се зараждат в кравешки тор е да се поставят под въпрос разумът, мисленето и опитът“. Дори такива сложни животни като мишките не се нуждаели от майки или бащи – ако някой се съмнявал в това, нека отиде в Египет, където щял да намери полетата буквално погребани от мишки, пръкнали се от калта на река Нил, за голямото нещастие на населението!

Спаланцани чул всички тези истории, които толкова много важни хора взимали за сигурни факти, чел за още много други и още по-странни, гледал как ученици подхващат побоища в развълнувани опити да докажат, че мишките и пчелите не трябвало да имат майки или бащи. Чул всички тези неща – и не им повярвал. Бил предубеден. Велики напредъци в науката така често тръгват от предубеждения, от идеи, идващи не от знание, а директно от главата на учения, от разбирания, които са точно обратното на преобладаващите суеверни глупости на времето. Спаланцани имал силни представи за това дали животът може да се появява спонтанно; за него било просто абсурдно да мисли, че животните – дори и зверчетата на Левенхоек – могат да възникват по случайност от каквато и да било стара вещ или купчина мръсотия. Трябва да има закон и ред за тяхното раждане, трябва да има причина! Но как да се докаже?

Тогава една нощ в усамотението си попаднал на една малка книга, една проста и невинна книжка, и тази книжка му разказала за изцяло нови начини да се заеме с въпроса как се заражда живота. Човекът написал

книгата не спорел с думи – просто правел експерименти – и Боже! мислел си Спаланцани, колко ясни били фактите, които изобличавал. Отспало му се и забравил, че зората настъпвала, продължил да чете...

Книгата му разказала за суеверието за създаването на личинки и мухи, разпрявала за това как дори и най-интелигентните хора вярвали, че личинките и мухите произлизат от разложено месо. Тогава – и очите на Спаланцани едва не изкочили от учудване и вълнение, когато прочел за един малък опит, който взривил всички тези безсмислици веднъж завинаги.

– Велик човек е този Реди, който е написал книгата – мислел си Спаланцани, докато свалял палтото си и привеждал дебелия си врат към светлината на свещта. – Колко лесно го решава! Взима два буркана и слага малко месо във всеки от тях. Остава единия буркан отворен, а другия покрива с тънък шал. Гледа – и вижда как мухите влизат при месото в отворения буркан. След още малко там има личинки, а след това нови мухи. Поглежда към буркана с покривалото – там няма никакви мухи, нито личинки. Колко лесно! Единственото, което държи майките мухи далеч от месото е покривалото... Но колко умно, защото хиляда години хората са спорели по върпоса, докато не останат без дъх – и никой от тях не се е сетил да направи този елементарен опит, който разрешава въпроса за минутка.

Отнело му само крачка от четенето на вдъхновяващата книга към заемаването със същия въпрос, само че не с мухи, а с микроскопичните животни на следната сутрин. Всички професори точно тогава казвали, че въпреки че мухите може би идвали от яйца, невидимите животинки със сигурност трябва да изникват от само себе си.

Спаланцани започнал несръчно да научава как да развъжда зверчетата и как да използва микроскоп. Порязвал ръцете си и чупил големи и скъпи колби. Забравял да си почисти лещите и понякога виждал малките животни смътно през замъглените си очила – точно както едвам могат да се различат рибки във водата, разсърдена от рибарската мрежа. Той беснеел срещу грешките си, не бил упорит работник като Левенхоек – но въпреки необуздаността си бил постоянен – трябва да докаже, че приказките за животинките били врили-некипели. Но почакай! „Ако тръгна да доказвам нещо, аз не съм истински учен – трябва да се науча да следвам накъде ме водят фактите, трябва да се науча да обуздавам предразсъдъците си...“. И продължавал да учи как да изучава животинките и да наблюдава с търпеливо, ако и с предубедено око, и постепенно научил суетността на убежденията си да прекланя глава пред яснотата на фактите му.

По това време друг свещеник на име Нийдам, набожен католик, който си мислел, че може да прави експерименти, се прочул в Англия и Ирландия с твърдението си, че микроскопичните животинки учудващо се зараждали в овнешки бульон. Нийдам изпратил опитите си до Кралското общество и учените господа благоволили да се впечатлят.

Разказал им как взел известно количество горещ овнешки бульон от огнището, сложил го в бутилка и го запушил здраво с коркова тапа, за да не могат нито животинките, нито техните яйца да се вмъкнат в течността от въздуха. След това дори стигнал до там да нагрее бутилката с бульона в гореща пепел. „Със сигурност това ще убие всички животинки и техните яйца, които са вече в бутилката“ казал добрият Нийдам. Прибрал соса за няколко дни, извадил корковата тапа и – чудо на чудесата! – когато разгледал субстанцията под лещата си я видял плувнала в микроби.

– Това е съществено откритие – възкликнал Нийдам пред Кралското общество – животинките може да са дошли единствено от бульона. Това е истински експеримент, който показва, че животът *може* да се заражда спонтанно в мъртви вещества! – Разказал им, че не било необходимо течността да бъде бульон от овен – супа от семена или бадеми ще свърши същата работа.

Кралското общество и целият учен свят били развълнувани от откритието на Нийдам. Това не били бабини диветини. Това бил твърд експериментален факт. Главите на Кралското общество се събрали да помислят дали да направят Нийдам член на тяхната отдалечена научна аристокрация. Далеч в Италия Спаланцани прочел новините на Нийдам за стряскащото създаване на малки животинки от овнешки бульон. Четейки ги сключил вежди и присвил очи. Най-накрая изгрухтял „Животинки не се зараждат от само себе си нито в овнешки бульон, нито в бадеми, нито в каквото и да било друго! Този чудесен експеримент е измама – може би Нийдам не знае, че това е така – но има нещо гнило в цялата работа. Ще разбере какво е...“.

Дяволът на предубеждението говорел отново. Сега Спаланцани започнал да остри бръсначите си за колегата си свещеник – италианецът бил гаден персонаж, който обичал да изколва идеите, различни от неговите – та в този смисъл започнал да точи ножовете си за Нийдам. Тогава една нощ, сам в лабораторията си, далеч от лъскавата глъчка на лекциите си и отдалечен от веселите салони, където дамите обожавали знанието му, се почувствал сигурен, че е намерил пропуската в опита на Нийдам. Дъвкал перото си и прокаравал пръсти през рошавата си коса. „Защо тези животинки са се появили в оня горещ бульон и в онези супи от семена?“. Без съмнение защото Нийдам не е нагрят бутилките достатъчно дълго, и сигурно защото не ги е запушил достатъчно яко!

Тук изследователят в него излязъл на показ – не отишъл до бюрото си, за да пише на Нийдам – вместо това отишъл до прашната си обсипана със стъкла лаборатория и грабнал няколко колби и семена и изчистил микроскопа си от прах. Захванал да изпробва и даже да опровергае, ако е необходимо, собствените си обяснения. Нийдам не е няграл супите си достатъчно дълго – може би има животинки и техните яйца, които да могат да устоят на огромна топлина, кой знае? Така че Спаланцани взел няколко големи колби с кръгли тумбачета и шилести гърла. Изтъркал ги, измил ги и ги изсушил, докато не стояли в лъскави редици на масата му. После сложил различни видове семена в някои и грах и бадеми в други, след това налял чиста вода във всички. „Сега не само, че ще нагряя тези супи за кратко време“, извикал той, „но ще ги варя цял час!“. Пригответил огньовете си, но после изсумтял „Ами как ще запуша колбите си? С корк може да не е достатъчно стегнато, може да пропусне тези безкрайно малки неща“. Размишлявал. „Сетих се – ще стопя гърлата на бутилките си с пламък, докато не се запушат. Ще ги затворя със стъкло – нищо, без значение колко малко, не може да се прокрадне през стъклото!“.

Така той взел блестящите си колби една по една и въртял нежно гърлата им в горещ пламък, докато всички не се затворили напълно. Изпускал някои, когато ставали прекалено горещи – кожата по пръстите му забълбукала, проклинал, и взимал нови колби на мястото на счупените. После, когато всички те били запечатани и готови, промърморил „Сега малко истинска горещина“ и в продължение на дълги отегчителни часове бдял над бутилките, докато те се удряли и танцували в котли с вряща вода. Една група вряла само за няколко минути. Друга той държал във вряща вода за цял час.

Най-накрая, с очи почти слепени от умора, извадил колбите с бульон, от които се вдигала пара, и внимателно ги прибрал – да чакат няколко напрегнати и нетърпеливи дни, за да се види дали някакви животинки ще се развдят в тях. Направил и още нещо, нещо простичко, за което насмалко да забравя да ви кажа – направил еднакъв комплект колби затапени с корк, не запечатани, и след като оставил и тях да врат един час ги прибрал заедно с другите.

В следващите няколко дни той се занимавал с хиляди неща, които не били достатъчни да изразходят кипящата му енергия. Писал писма на известния натуралист Бонет в Швейцария, разказвайки му за експериментите си; играл футбол; ходил на лов и риболов. Преподавал наука и разказвал на учениците си не само за сухи подробности, но за стотици неща – от чудните зверчета, които Левенхоек открил в устата си до странните евнуси и забулените многобройни жени в турските хареми. Най-накрая изчезнал и учениците и професорите – а и дамите – запитали „Къде е отец Спаланцани?“.

Той се бил завърнал при бутилките си със супа.

3

Първо отишъл при запечатаните колби, една по една счупил гърлата им и бръкнал вътре с тънка куха тръбичка, да извлече малко от течността в тях и да види дали някакви животинки не са се развдигали в тези бутилки, които бил нагрял толкова дълго и запечатал толкова умело срещу външния въздух. Не бил живия и развълнуван Спаланцани. Бил бавен и спокоен. Като някакъв робот, като дървена кукла, на която някой е вдъхнал малко живот той капвал капка след капка супа под лещата си.

Най-напред разгледал бульона в запечатаните колби, които били вряли цял час, и дългото му виране било възнаградено от – нищо. Живо се обърнал към бутилките, които бил варил само няколко минути, счупил гърлата им както преди и капнал капки от тази супа върху микроскопа си.

– Какво е това? – извикал. Тук и там в сивото поле на лещата различил животинка, която си играела и обикаляла наоколо. Това не били големи микроби, като тези, които бил виждал, но все пак били малки живи животинки. – Та те изглеждат като рибки, малки като мравки – промърморил и изведнъж му просветнало. – Тези колби бяха запечатани. Нищо не е могло да се промъкне в тях от вън, но все пак тук има живинки, устояли на горещината на врящата вода в продължение на няколко минути!

С треперещи ръце отишъл до дългата редица колби, които бил запушил само с корк – тъй както неговият враг Нийдам бил направил – издърпал тапите една по една и отново заровил из тях с пипетите си. Изръмжал развълнувано, надигнал се от стола си и сграбчил раздърпаната си тетрадка, в която трескаво записал неясни бележки с някакъв вид стенографско писмо. Тези драскулки значели, че всяка една от колбите, които били запушени само с корк, а не запечатана, гъмжала от животинки! Дори затапените колби, които къкрели цял час „били като езера, в които плували риби с всякакви размери – от китове до хамсии“.

– Това означава, че животинките влезли в колбите на Нийдам, са дошли от въздуха! – извикал. – Освен това открих един изумителен нов факт: съществуват живи твари, които могат да противостоят на вряща вода и да оживеят – трябва да се варят едва ли не за час, за да умрат!

Бил велик ден за Спаланцани, и въпреки че не го знаел, бил велик ден и за света. Той доказал, че теорията на Нийдам за спонтанното възраждане на микробите била неправилна – точно както старият майстор Реди бил опровергал идеята, че мухите се зараждат произволно от развалено месо. Но той направил повече от това – опазил невръстната наука за ловенето на микроби от един фантастичен мит, една измишльотина, която би накарала всички други видове учени да навирят носовете си при самото споменаване на ловенето на микроби като утвърден раздел на науката.

Развълнуван, Спаланцани повикал брат си Николо и сестра си и им разказал за спретнатия си експеримент. След това с блеснали очи разказал на учениците си, че животът идва само от живот. Всичко живо трябва да има родител – дори тези жалки миниатюрни създания! Запечатайте колбите си с пламък и нищо не може да се промъкне в тях. Нагрейте ги достатъчно дълго и всичко, дори тези яки зверчета, които могат да устоят на вренето, ще бъдат убити. Направете това и никога няма да намерите никакви животни пръкнали се от каквато и да била супа – можете да я запазите до края на света. После хвърлил работата си върху главата на Нийдам чрез един брилянтен саркастичен доклад и научният свят се разбушувал до небето. „Възможно ли е Нийдам наистина да греши?“ питали се замислени мъже, събрани на групи под високите лампи и свещи на научните общества в Лондон и Копенхаген, Париж и Берлин.

Дрязгата между Спаланцани и Нийдам не останала само във високите средища на научните академии. Тя изтекла под тежките врати на улиците и пропъзляла в модерните всекидневни. На света му се искало да вярва на Нийдам, тъй като хората на осемнайстия век били цинични и весели; навсякъде те се присмивали на религията и отричали върховната власт на природата и се възраждали на представата, че животът се заражда произволно. Но опитите на Спаланцани били толкова ясни и било така трудно да им се отговори, дори и с най-умели думи...

Междувременно добрият Нийдам никак не си почивал; бил вещ в създаването на публичност, и за да помогне на каузата си заминал за Париж и изнесъл беседа за овнешкия си бульон. Именно в Париж попаднал на известния граф Буфон. Този граф бил богат; бил красив; обичал да пише за науката; вярвал, че може да съставя неоспорими факти в главата си; и бил прекалено добре облечен, за да провежда експерименти. Освен това той действително знаел малко математика и бил превел Нютон на френски. Като се замислите, че можел да жонглира с повечето сложни цифри, и че освен това бил заможен благородник, ще се съгласите, че със сигурност трябвало да знае – без никакви опити – дали животинки могат да се раждат без майки и бащи! Така твърдели безбожните умове на Париж.

Нийдам и Буфон се спогодили чудесно. Буфон носил виолетови дрехи и дантелени ръкавели, които не искал да омърля върху мръсни лабораторни маси с целия им прах и струпани стъкларии, и локвички супа, разляти от ненадейно счупени колби. Така той се занимавал с мисленето и писането, а Нийдам вършил мръсната работа с опитите. Тези двама мъже били на път да измислят грандиозна теория за сътворението на живота, една изтънчена философия, която всеки да може да разбере, която ще задоволи набожните християни заедно с остроумните атеисти. Теорията не обърнала внимание на студените факти на Спаланцани, но откъде идвала? Идвала от мозъка на великия Буфон и само това било достатъчно да обори всеки факт, без значение колко солиден и колко точно описан.

– Какво е това, което кара тези животинчета да се появяват в овнешки бульон, дори и след като е нагрял, господарю? – може да чуete как Нийдам пита благородния граф. Мозъкът на граф Буфон се развихрил в невероятна буря на въображението и той отговорил:

– Направили сте едно велико, едно крайно случайно откритие, отче Нийдам. Вие сте успели да заковете самия извор на живота. Във Вашия овнешки бульон вие сте изобличили самата сила – трябва да е сила, всичко е сила – която създава живота!

– Нека тогава я наречем вегетативна сила, господарю – отговорил отец Нийдам.

– Подходящо наименование – казал Буфон, оттеглил се в парфюмирования си кабинет, облякъл най-хубавия си костюм и написал – не из сухи лабораторни бележки или из точни записки от микроскопи или колби, но из собствения си мозък – написал, казвам, за чудесата на неговата вегетативна сила, която създавала животинки от овнешки бульон и нагreti супи от семена. Не след дълго вегетативната сила била на устата на всеки. Тя била отговорна за всичко. Остроумните я сложили на мястото на Бог, а църковните служители казвали, че тя е най-силното Му оръжие. Била популярна като улична песен или като необикновена история – или като съвременен разговор за относителността.

Кое то било най-зле, Кралското общество направило всичко възможно да излезе пред мъжете от улицата и избрало Нийдам за член, а парижката Научна академия го направила извънреден професор. Междувременно в Италия Спаланцани сновял из лабораторията си в обида и гняв. Това било опасност за науката, било незначитане на твърдите факти, без които науката е нищо. Той бил свещеник на Бога и може би Бог бил умерено свят за него, не се карал с никого за това – но това били двама глупаци, които обръщали гръб на елегантните му експерименти, на ясните му красиви факти!

Но какво можел да направи? Нийдам и Буфон били заблудили научния свят с думи – не били отговорили с факти, не били показали къде експериментите на Спаланцани със запечатаните колби били объркани. Този италианец бил боец, но обичал да се бори с факти и опити, а този път около него лежала мъгла от големи думи, в която не можел да уцели нищо. Ядосвал се и се смеел, бил саркастичен и му горчало от тази невъобразима измама, тази мистериозна вегетативна сила. Това била силата, казал Нийдам, която накарала Ева да произлезе от реброто на Адам. Точно тя давала живот на забележителното китайско дърво-червей, което е червей през зимата, а после като по чудо било превръщано в дърво от вегетативната сила през лятото! И още много от тези нелепи дрънканици, докато Спаланцани не проумял, че цялата наука за живите твари била в опасност да бъде разсипана от тази вегетативна сила, с която току виж Нийдам започнел да превръща крави в хора и бълхи в слонове.

Тогава изведнъж дошъл неговият момент, тъй като Нийдам възразил на един от експериментите му. „Опитът Ви не показва нищо” написал на италианеца „защото сте нагрили колбите си за цял час, а жестоката горещина отслабва и поврежда вегетативната сила, така че тя не може повече да сътворява животинки”. Точно това чакал енергичният Спаланцани и забравил религията, големите класове с будни ученици и красивите дами, които обичали да бъдат разведжани из музея му. Навил широките си ръкави и се потопил в работа не пред писалищната си маса, а пред лабораторната си масичка, не с писалка, а с колби, семена и микроскопи.

4

– Значи Нийдам казва, че топлината отслабва силата в семената, така ли? Проверил ли го е? Може ли той да види, почувства, претегли или премери тази вегетативна сила? Казва, че е в семената? Е, ще ги нагреем и ще видим!

Спаланцани извадил наново своите колби и ги почистил. Варил смесици от различни семена: грах, боб и фий в чиста вода, докато работната му стая направо не преливала от колби, покачени на високи полици, седящи върху маси и столове и така струпани на пода, че било трудно да се върви.

– Сега, ще кипнем цели редици от тези колби в продължение на различни времеви интервали и ще видим коя ще създаде най-много животинки – казал и после потопил една група от супите си в кипяща вода за няколко минути, друга за половин час, трета за един час и четвърта за цели два часа. Вместо да ги запечатва с пламък, запушил всички с корк – нали Нийдам казал, че това било достатъчно – и тогава ги прибрал внимателно, за да види какво се случва. Чакал. Отишъл за риба и забравил да изтегли въдицата си, когато рибата захапала; събирал минерали за музея си и забравил да ги прибере вкъщи. Планирал за по-висока заплата, изнасял литургии и изучавал чифтосването на обикновените и краставите жаби – и тогава отново изчезнал към мрачната си работна стая с ротите от бутилки и странни машини. Чакал.

Ако Нийдам бил прав, колбите кипели за няколко минути трябвало да гъмжат от животинки, но тези, които били врели за един или два часа трябвало да бъдат пусти. Извадил корковите тапи една по една, разгледал капките супа под лещата си и се засмял със задоволство – бутилките, вряли за два часа всъщност съдържали повече щъпукащи животинки, отколкото тези, които били нагрети само за няколко минути.

– Вегетативна сила, глупости на търкалета! Докато колбите се затапват само с корк, животинките ще влизат в тях от въздуха. Можеш да си вариш супите, докато ти почернее лицето, но микробите ще се промъкнат по същия начин и ще растат след като варивото изстине.

Спаланцани бил възторжен, но все пак направил и онова любопитно нещо, което единствено родените учени правят – опитал се да оспори собствената си идея, собствената си скъпа теория – чрез експериментите той честно и ловко възнамерявал да се победи. Това е наука! Това е необикновеният самозабравящ се дух на неколцина редки хора – тези любопитни човеци, за които истината е по-мила от техните драгоценни прищевки и желания. Спаланцани сновял напред-назад из тясната си работна стая със заключени зад него ръце и разсъждавал „Чакай, може би все пак Нийдам е познал правилно, може би наистина има някаква незначайна сила в тези семена, която високата температура да унищожава”.

Тогава за пореден път почистил колбите си, взел малко семена, но вместо просто да ги вари във вода, ги поставил в печка за кафе и ги пекъл, докато не станали на въглини, покрити със сажди. После ги полял с чиста дестилирана вода и изръмжал:

– Сега и да е имало вегетативна сила в тези семена, със сигурност съм я опекар до смърт.

Няколко дни по-късно се върнал към колбите си с техните супи, варени от изгорените семена и на лицето му се появила саркастична усмивка – усмивка, която значела, че Буфон и Нийдам ще има се гърчат – защото докато една подир друга бутилките изчерпвали капките си супа под лещата му, всяка капка от всяка бутилка гъмжала от животинки. Те плували напосоки из течността, живеещи забавните си ограничени животчета толкова весело, колкото което и да е създание в най-добрата супа от негорени семена. Спаланцани се опитал да обори

собствената си теория и в опита си нанесъл поражение на набожния Нийдам и скъпоценния Буфон. Те казали, че горещината ще убие силата, така че никакви животинки не ще могат да се зародят и ето – това били семена обгорени до въглини, които предлагали отлична храна на малките същества – така наречената сила не съществувала! Той провъзгласил това пред цяла Европа, която чак сега започнала да се вслушва в него.

Тогава се отдал на почивка от неуморните си взирания в любовите, борбите и смъртите на малки животинки, като направил дълбоки проучвания върху смилането на храната в човешкия стомах и в процеса жестоко експериментирал върху себе си. Това обаче не било достатъчно, затова се впуснал в странни разследвания в горещия тъмен таван на къщата си върху необичайния въпрос как така прилепите не се блъскат в предметите, въпреки че не могат да виждат. Помежду това успял да намери време да образува малките си племенници и да се грижи за брат си и сестра си – неизвестни персонажи, които не споделяли гения му, но били от неговата кръв и той ги обичал.

Въпреки това скоро се завърнал към тайнствената загадка за зараждането на живота, въпросът, който религията му го учела да подминава, да го приема в сляпа вяра като чудо на Създателя. Не работил единствено с микроби; вместо това насочил любопитството си към по-големи животни и захванал да изучава надълго и нашироко чифтосването при краставите жаби. „Каква е причината за насилствения и неуморен начин, по който мъжката крастава жаба задържа женската?“ се питал и в почудата си от това необикновено събитие насочил мозъка си към съставянето на експерименти от нечувано варварско естество.

Не ги направил от някаква зловна приумица да нарани таткото-жаба, но този човек трябвало да знае всеки факт, които съществувал за появяването на нови крастави жаби. Какво ще накара жабата да отпусне хватката си? Този безумен свещеник отрязал задните крака на мъжката жаба по средата на съвкуплението – но умиращото животно останало сляпо вкопчено по начина, по който природата го карала. Спаланцани разсъждавал върху необичайния си опит.

– Тази неуморимост на жабока – казал – се дължи по-малко на тъпотата на усещанията му, отколкото на упорството на страстта му.

В търсенето си на знание, заради което не се спирал пред нищо, той се водел от инстинкт, който го карал да прави безсърдечни опити върху животните, но и го карал да прави еднакво жестоки и фантастични неща върху себе си. Изучавал храносмилането в стомаха като гълтал издълбани дървени кубчета пълни с месо, после гъделичкал гърлото си, за да ги повърне и да може да види какво се е случило с месото в тях. Лудо упорствал в тези самомъчения, докато най-накрая не си признал, че ужасно гадене го е накарало да спре експериментите.

Спаланцани поддържал постоянна кореспонденция с половината от съмнителите и търсачите в Европа. Заради писмата си бил голям приятел на оня дявол Волтер. Оплаквал се, че имало много малко надарени хора в Италия, че въздухът бил прекалено влажен и мъглив. Станал водач на тази безсрамна банда учени и философи, които без да знаят подготвили най-кръвата революция в историята, докато се опитвали така честно да намерят истината и да установят щастие и правда в света. Тези мъже вярвали, че Спаланцани веднъж завинаги бил изкоренил небивалиците, че животните – дори и най-миниатюрните – се появяват спонтанно. Начело с Волтер те се надсмивали над вегетативната сила и нейните създатели, надутия Буфон и лабораторния му чирак отец Нийдам.

– Но вегетативна сила има! – викал Нийдам. – Нещо тайнствено, признавам, че не може да се види или претегли, което може да накара живот да се появи в бульон, супа и дори може би от нищото. Може би тя е способна да устои на печенето, на което я подлага Спаланцани, но това, от което в частност се нуждае е помощта на много разтеглив въздух. А когато Спаланцани вари колбите си за един час, той ограничава еластичността на въздуха в тях!

Спаланцани скочил начаса и излял срещу опитите на Нийдам „Нагривал ли е той въздух, та да види, че става по-малко еластичен?“. Италианецът чакал експерименти – и получил само думи. „Тогава аз самият ще го изпробвам“ казал и още веднъж поставил семена в редици от колби, стопил гърлата им с огън и ги варил един час. Тогава една сутрин отишъл в лабораторията си и счупил гърлото на едната от бутилките си...

Наострил ушите си – и чул леко „фшшшш“.

– Какво е това?“ – промърморил и грабнал втора бутилка. Счупил и нейното гърло, като наклонил ухото си към нея. Фшшшш! Ето го отново.

– Това означава, че въздух излиза от бутилката или пък влиза в нея – възкликнал, запалил свещ и прозорливо я задържал до гърлото на трета колба, докато чупил нейното гърло.

Пламъкът се наклонил навътре към отвора:

– Въздух влиза: това означава, че въздухът в бутилката е по-малко еластичен, отколкото този навън, което пък значи, че вероятно Нийдам е прав!

За момент Спаланцани почувствал неприятно усещане в стомаха си, по челото му избила нервна пот, а светът около него се разтреперал... Възможно ли е този глупак Нийдам да е направил щастливо попадение, умно

предположение, за това как топлината влияе на въздух в затворени колби? Възможно ли е този празноглавец да разбие всичките му внимателно събрани факти, които са му отнели години трудоемка работа? В течение на дни Спаланцани се разхождал угрижен, карал се на ученици, към които преди се отнасял с внимание и се опитвал да се успокоява с рецитации на Данте и Омир – а това само го направило по-раздразнителен. Едно неукротимо мъчително гласче му дотягало и му говорело „Открий защо въздухът влиза в колбите ти като счупиш гърлата им, може да няма нищо общо с еластичността”. Гласчето го будело нощем, карало го да се оплита насред литургиите си...

Тогава като удар от гръм обяснението дошло в главата му и той забързал към работната си маса – била отрупана със счупени стъкларии и изоставени бутилки и този пълен безпорядък разказвал за неговото отчаяние. Протегнал се към един шкаф и извадил една от колбите си. Бил на прав път, щял да покаже на Нийдам, че греша и дори преди да заработи се изтегнал с въздишка на облекчение – толкова сигурен бил, че причината за свистенето на въздуха му се била изяснила. Погледнал колбите си, усмихнал се и си казал:

– Всички колби, които използвам имат сравнително широки гърла. Когато ги запечатвам с огън трябва много топлина, за да стопи стъклото и да ги запуши. Цялата тази топлина пропъжда въздуха извън бутилката преди тя да се затвори напълно. Нищо чудно, че въздух протича навътре, когато счупя запечатаното!

Идеята на Нийдам, че врящата вода извън колбата нарушавала еластичността на въздуха в нея била безсмислица, нищо повече. Но как да го докаже, как да затвори колбите без да избяга въздухът? Дяволската му хитрост му дошла на помощ: взел друга бутилка, сложил семена вътре и я напълнил донякъде с чиста вода. После въртял гърлото ѝ в много горещ пламък, докато то не се стопило в тънко, тясно отворче – много, много тясно, но все пак отворено към въздуха навън. После оставил колбата да се охлади – сега въздухът вътре трябвало да бъде еднакъв с този отвън – и доближил мъничко пламъче до тънкото като игла отворче. Незабавно бутилката се запечатала без да изпуска въздуха в себе си. Доволен я натопил във вряща вода и я гледал как се удря и танцува в чайника в продължение на час и докато гледал декламираше стихове и си тананикал весели мелодии. Държал колбата прибрана в продължение на дни и една сутрин, сигурен в резултата, се върнал в лабораторията си, да я отвори. Запалил свещ; доближил я до гърлото и, внимателно счупил печата и – фшшшш! Но пламъкът се отдръпнал от бутилката: еластичността на въздуха в нея била по-голяма!

Продължителното варене въобще не било повредило въздуха – той даже бил по-еластичен от преди – а Нийдам твърдял, че точно еластичност била необходима на неговата чудна вегетативна сила. Въздухът в колбата бил свръх еластичен, но извличайки капка след капка от супата, Спаланцани не могъл да намери и следа от микроби в нея. Отново и отново, с щателността на един Левенхоук, той повтарял същия експеримент. Чупил бутилки и разливал вряла вода върху ризата си, изгарял ръцете си, правил разширени проучвания, които трябвало да се повторят, но винаги потвърждавали началния резултат.

5

Триумфално провъзгласил последния си опит пред Европа и Нийдам и Буфон го чули, та трябвало да седят и да се цупят насред отломките от наивната си теория. Нямащо какво да се каже – Спаланцани ги разгромил с един простичък факт. Сетне италианецът седнал на свой ред да попише. Виртуоз в лабораторията, той бил необуздан с перото си, след като най-накрая се уверил, че фактите му унищожили сладкия мит на Нийдам, че животът се заражда спонтанно. Сега той бил сигурен, че дори и малките зверчета трябва, и то винаги! да произлизат от зверчета, съществували преди тях. Бил сигурен също, че дребните микроби си остават един и същи вид като този на техните родители, точно както зебрата не се превръща в жираф или не ражда биволски отрочета, а тя и поколението ѝ си остават зебри.

– Накратко – викнал Спаланцани – Нийдам греша и аз докажах, че има закон и ред в науката на животните, също както и в тази за звездите.

После разказал за бъркотията, в която Нийдам щял да превърне изучаването на микробите, ако не се били намерили солидни факти да го спрат. Какви ли създания би могла да направи тази ненормална вегетативна сила, какви номера, само ако съществуваше!

– Би могла – казал Спаланцани – да изобрети животинче, срещано понякога и в чая, което като някой нов Протей безспирно да променя формата си ту появявайки се с тяло тънко като нишка, ту овално или сферично, понякога навито като змия, обкичено с лъчевидни израстъци и въоръжено с рога. Това забележително животно може да послужи за пример на Нийдам, който лесно да илюстрира как вегетативната сила създава жаба и сетне куче, понякога джудже, а друг път слон, днес паяк, утре кит, сега крава, а след минута – човек.

Така свършили Нийдам и вегетативната му сила. Отново станало удобно да се живее – човек се чувствал сигурен, че никаква тайнствена и коварна сила не се спотайва наоколо в очакване да го превърне в хипопотам.

Името на Спаланцани се славело из всички европейски университети. Обществата го считали за най-първия учен на времето си. Фридрих Велики му писал дълги писма и собственоръчно го направил член на Берлинската академия; а горчивият враг на Фридрих, императрицата на Австрия Мария Тереза засенчила великия владетел като предложила на Спаланцани да стане професор в древния ѝ и позападнал университет в Павиа, Ломбардия. Дошла грандиозна комисия от личните ѝ съветници натоварени с писма и владетелски печати, които го молели да изправи това неработещо училище на крака. Протекли широки безконечни преговори и пазарлъци за заплатата – Спаланцани знаел как да си опече работата – преговори, които приключили с въстпването му в длъжност като професор по естествена история и куратор на Департамента по естествена история в Павиа.

Той отишъл в музея, в Департамента по естествена история, и го намерил оголен и пуст. Запретнал ръкави, изнасял лекции за всичко, правил огромни експерименти пред публика и учениците му загубили ума и дума пред тези пъргави ръце, чиито опити били винаги успешни. Събрал оттук-оттам невероятна колекция от чудновати зверове и необикновени птици да попълнят празния Департамент. Сам-самичък катерил опасни планини и се връщал с минерали и ценни руди; уловил чукоглави акули и хванал пъстропери птици; завеждал небивали експедиции за събиране на експонати за музея му – и за да изразходи тази вълнуваща се енергия, която така коренно го различавала от общата представа за тихия учен. Бил един Теди Рузвелт с цялата му смелост и обществено одобрение, но с нито капка от неговата небивала неточност.

Между това безразборно събирателство и преподаване той се затварял в лабораторията си заедно с неговите варива и микроскопични животинки и правил дълги експерименти, за да докаже, че тези зверчета се подчиняват на природните закони и са задължени да ги следват както и хората, конете и слоновете. Поставял капчици от разтвори гъмжащи от микроби въху парченца стъкло, издухвал тютюнев дим върху тях и ги наблюдавал съсредоточено с микроскопа си. Възторжено извикал като ги видял да се втурват в опитите си да избегнат дразнещия пушек. Обстрелвал ги с електрически искри и се чудил на начина, по който животинките „настръхвали”, въртяли се и бързо умирали.

– Семената или яйцата на животинките може да се различават от кокошите, жабешките или рибешките, може да устояват на врялата вода в моите запечатани колби, но от друга страна тези мънички същества не са действително по-различни от другите животни! – възкликнал той. Веднага след това обаче трябвало да вземе тези уверени думи назад...:

– Всеки звяр на земята се нуждае от въздух, за да живее и аз ще покажа колко точно живи са тези животинки като ги поставя във вакуум и ги гледам как умират – си казал Спаланцани един ден докато бил сам в лабораторията си. Умело изработил няколко много тънки стъклени пипети като тези, които Левенхоек използвал, за да изучава своите малки животинки. Натопил пипетата в супа, гъмжаща от микроби и течността забързала нагоре по тънката като косъм тръбичка. След това той запечатал единия ѝ край, а другия хитро прикрепил към мощна вакуумна помпа. Включил я и долепил лещата си до тънката стена на стъклената тръбичка. Очаквал да види как животинките спират да размахват „мъничките си ръчички, с които са оборудвани за плуване”; очаквал да се замаят и да престанат да се движат...

Помпата смучела и смучела, а нищо не се случвало с микробите. Най-безгрижно се занимавали със своите работи и изглежда дори не забелязвали, че съществува такова нещо като животоподдържащ въздух! Живели в продължение на дни и седмици – и Спаланцани провеждал експеримента редица пъти, опитвайки се да разбере къде е сбъркал. Било невъзможно, нищо не може да живее без въздух. Как, по дяволите, дишат тези зверчета? Разказал за почудата си в писмо до приятеля си Бонет:

„Естеството на някои от тези животинчета е удивително! Във вакуум те изпълняват същите функции както и във въздушна среда. Стигат навсякъде, накъдето са се запътили, движат се нагоре-надолу в течността, дори се размножават за няколко дни в този вакуум. Колко учудващо е това! Ние винаги сме вярвали, че нито едно създание не може да живее без предимствата на въздуха.”

Спаланцани бил много горд от въображението си и бързия си ум и бил подпомаган в себелюбието си от ласкателството и възхищението на учениците си, интелигентните дами, учените професори и могъщите крале. Но той бил и човек на опитите – всъщност такъв бил преди всичко и скромно свеждал глава, когато нов факт побеждавал някое от брилянтните му предположения.

Междувременно този човек, чиято честност в експериментите била непоклатима, който никога не би докладвал нищо друго освен истината за това, което откривал наред миризмите, отровните изпарения и лъскавите машини в лабораторията си, този така честен учен, когото описвам, въртял мръсни номера, за да увеличи заплатата си на професор в Павиа. Спаланцани, футболният играч, алпинистът и изследователят, този Спаланцани мрънкал на властите във Виена за хлабавото си здраве – мъглите и парите на Павиа щели да го уморят, казвал. За да го задържи императорът трябвало да увеличи заплатата му и да удвои отпуските му. Спаланцани само се засмял и цинично нарекъл лъжата си политически ход! Той винаги получавал това, което искал. Разкривал истината чрез блестящи експерименти, внимателни наблюдения и влудяващо търпение; набавял

си пари и повишения чрез коварни машинации и измами; запазил се от преследване от църквата като станал свещеник!

Сега, когато остарявал, стремително се захванал с диви изследвания в територии далеч от малката му лаборатория. Трябвало да посети мястото на древната Троя, чиято история така го развълнувала; трябвало да види харемите, робите и евнусите, които за него били точно толкова част от естествената история, колкото и прилепите, и краставите жаби, и животинките в разтворите от семена. Използвал връзките си и най-накрая император Йосиф склонил да му даде едногодишен отпуск и пари за пътешествие до Константинопол – уж за отпадналото му здраве, което никога не било по-крепко.

Така Спаланцани прибрал редиците си от колби, заключил лабораторията си и си взел прочувствено и съзливо сбогом със студентите си. По пътя си през Средиземно море го хванала ужасна морска болест, претърпял корабкрушение, но не забравил да се опита да спаси екземплярите, които бил събрал по някакви острови. Султанът го гостил и поил, сарайските лекари му позволили да изучи обичаите на красивите наложници...и сетне, нали бил европеец на осемнадесети век, той изразил пред турците възхищението си от гостоприемството и архитектурата им, но и омразата си към поробителството им и безнадеждния им трагичен поглед към живота...

– Ние, западняците, чрез нашата нова наука, ще сложим край на това привидно неизбежно и очевидно вечно страдание на човека – сякаш го чувате да казва на учтивите си, но изостанали ориенталски приятели. Вярвал в един всемогъщ Бог, но както си вярвал, така духът на изследователя, на търсещия, блестял в очите му, присъствал във всяка негова мисъл и дума, карал го да намира оправдание за Бога като го наричал Природа или Непознатото, насилвал го да показва, че той се е провъзгласил пръв Негов помощник в откритието и дори обуздаването на тази непозната Природа.

След много месеци се завърнал по суша през Балканския полуостров, придружен от група войници. Най-накрая се завърнал във Виена, за да отдаде почитта си на работодателя и покровителя си император Йосиф II – това бил най-главозамайващият момент на слава в целия му живот. Опит от успеха си, той си мислил, представяте си, как всичките му мечти се били сбъднали, и точно тогава...

6

Докато Спаланцани бил на тържественото си пътешествие, тъмен облак надвиснал на юг над неговия университет, училището в Павиа, където той хвърлил толкова много усилия, за да му вдъхне живот. В продължение на години професорите го наблюдавали как отнема учениците им и чакали, острейки зъби.

Чрез непрекъснатите си експедиции и с цената на продължителни изтощение и опасности Спаланцани превърнал някога празната Катедра по естествена история в мълвата на Европа. Освен това имал и малка частна сбирка в стария си дом в Скандиано. Един ден Канон Волта, един от завистливите противници на Спаланцани, отишъл до Скандиано и с измама се вмъкнал в личния му музей. Душил наоколо и се усмихнал със зла усмивка – ето някакви буркани, на онова място имало птица, а на друго риба и всички били отбелязани с червените етикети на павийския университетски музей! Волта се измъкнал скрит в черните дипли на наметалото си и на път за дома работил върху злостните си планове да скрои шапка на Спаланцани. Точно преди той да се върне от Виена, Волта, Скарпа и Скополи отприщили портите на Ада като публикували един документ и го разпратили до всеки голям човек и до всяко общество в Европа, и този документ обвинявал Спаланцани в противно престъпление – кражба на експонати от университета в Павиа и укриването им в собствения му малък музей в Скандиано.

Светлият му свят се сринал около него. За един миг пропаднала великолепната му кариера, в отвратителни сънища чувал радостните кискания на хората, които го хвалели и му завиждали. Представял си ликуванията на онези, които направил за смях с твърдите си факти и експерименти – представил си дори възкръсването на онази малоумна вегетативна сила...

След няколко дни обаче той отново се изправил на крака, наистина в центъра на потрисащ скандал, но на крака с подсигурен гръб, готов да посрещне нападателите си. Търпеливият ловец на микроби изчезнал, заедно с изтънчения кореспондент на Волтер. Той се превърнал в ловък политик, изискал комитет по разследването и го получил, събрал групи от лъжци и отвърнал на огъня с огън.

Чудя се какви ли мисли се въртели в главата му докато се връщал в Павиа – дали се е виждал как се промъква из града, избягван от предишните си почитатели и жертва на злонамерени съскащи шепоти? Може би, но докато се приближавал към портите на града нещо неочаквано се случило – тълпа от обожаващи го ученици излязла да го посрещне, да му каже, че ще е до него без значение какво се случи, и да го придружи с ликуващи

викове към старото му лекторско кресло. Гласът на някога самодостатъчния горд мъж станал дрезгав – той духал носата си и заеквайки им говорел какво значи за него тяхната преданост.

Комитетът по разследването извикал него и обвинителите му и, както вече добре познавате Спаланцани, можете да си представите пълната бъркотия, която последвала! Той доказал пред съдиите, че така наречените откраднати птици били печално зле препарирани и би били позор дори за кабинета на някое селско училище – те просто били отстранени. Изгубените змии и броненосецът били продадени на други музеи, от което Павиа спечелила. Не само това, но сам Волта, главният обвинител, бил задигнал скъпоценни камъни от музея и ги бил раздал на приятелите си...

Съдиите го оневинили напълно, въпреки че и до ден днешен не е съвсем ясно дали той все пак не е бил мъничко виновен. Волта и останалите заговорници били уволнени от университета и на всички страни, включително и на Спаланцани, императорът наредил да спрат плачевните си свади и да млъкнат – историята започнала да се размириша из Европа – студентите трошили обзавеждането по класните стаи от съпричастност, а другите университети се присмивали на този позорен скандал. Спаланцани за последен път се заял с разгромените си съперници – за Волта казал, че главата му е мях, пълен с вятър, а за Скарпа и Скополи измислил грозни и неопишимо неуместни имена. Сетне миролюбиво се завърнал към своите микроби.

През дългите си години на виждане в тези животинчета той се чудил как се размножават. Често виждал две от тези зверчета долепени едно до друго и писал на Бонет „Когато видиш така съединени два индивида от един и същи вид, естествено ще заключиш, че в момента се размножават“. Но наистина ли било така? Скицирал наблюденията си в стари тетрадки и ги рисувал с груби картинки, но ако и да бил стремителен в много неща, когато ставало дума за опити и стигане до заключения бил почти толкова предпазлив, колкото и Левенхоек.

Бонет разказал за недоумението на Спаланцани как се развъждат животинките на умния си, но безизвестен приятел дьо Сосюр. И този човек обърнал остро си око през ясните си лещи към обичаите им за размножаване. Не след дълго написал кратък класически доклад, в който изразил становището, че когато две от малките зверчета се видят залепени заедно, те не са се събрали, за да се възпроизведат. Даже напротив – удивително, но тези свързани зверчета не са нищо друго, освен старото животинче, което се разделя на две части и на две нови животинчета! Това, твърдял дьо Сосюр, бил единственият изобщо начин, по който микробите се раждали – радостите на брака им били непознати!

Спаланцани прочел доклада и се втурнал към собствения си микроскоп, неспособен да повярва, че толкова необичайно събитие може да е истина, но внимателно виждане му разкрило, че дьо Сосюр бил прав. Италианецът написал на швейцареца хубаво писмо, в което го поздравявал; Спаланцани бил боец и малко нещо интригант; бил адски амбициозен и често завиждал на славата на други хора, но изпитал прекомерна радост от красотата на прецизните наблюдения на дьо Сосюр. Мистериозна връзка съществувала между Спаланцани и тези естественици от Женева – съзнанието, че работата по откриването на факти и сглобяването им за изграждането на високата катедра на науката е по-велика от всеки единичен откривател. Те били първите, които намразили войната – първите граждани на света, първите истински интернационалисти.

Така Спаланцани бил принуден да начене едно от най-дяволски гениалните изследвания в живота си. Принудили го приятелството, което изпитвал към женевските си колеги и омразата към друг вид научно празнословие, почти толкова лошо, колкото и известната вегетативна сила. Един англичанин наречен Елис написал труд, в който твърдял, че наблюденията на дьо Сосюр за деленето на животинки било напълно погрешно. Елис признал, че зверчетата могат понякога да се разделят на две.

– Но това не означава, че те се размножават! – възкликнал. – Означава единствено, че едно животинче, както си плува пъргаво през водата, се сблъсква с друго – и така го разцепва на две! Нищо повече не съдържа чудесната теория на дьо Сосюр.

– Освен това – продължил Елис – животинчетата се раждат едно друго, точно както по-големите зверове произлизат от майките си. Докато гледах внимателно с микроскопа си, аз действително видях малки във вътрешността на старите и – може и да не вярвате – но след като погледнах още по-внимателно, аз видях дори внуци в малките.

„Врели-некипели!“ помислил си Спаланцани. Цялата тази история му се струвала много подозрителна, но как да докаже, че тя не е истина и как да покаже, че животинките се размножават като се разделят на две?

На първо място той бил утвърден учен и знаел, че е едно да се твърди, че Елис е слабоумен, но съвсем друго да *докаже*, че животинките не се блъскат едно в друго и не се разцепват от ударите. За един миг единственият начин на действие му се изяснил:

– Това, което трябва да направя, е да отделя и изолирам напълно едно зверче, далеч от всяко друго, където нищо не може да го блъсне и после просто да седна и да гледам през микроскопа, да видя дали ще се раздели на две.

Без съмнение това бил единственият и най-простият начин да го направи, но как е възможно да отдели едно от тези безкрайно малки създания извън блатото от съседите? Може да се отдели кученце от котилото му или дори лещанка измежду безбройните ѝ братя и сестри. Но, по дяволите, не е възможно да протегнеш ръцете си и да хванеш едно такова животинче за опашката – то е милион пъти прекалено малко за това.

После този Спаланцани, този човек, който се отдавал на ярки празненства и на големи емоционални лекции, този герой на тълпата, този магнifico се отдръпнал от всичките си гуляи и удоволствия, за да извърши един от най-умните и най-удивителните търпеливи опити в забързания си живот. Не направил нищо по-малко от това да изобрети сигурен начин, по който да отдели едно единствено живо животинче, десет хиляди пъти по-късо от един сантиметър.

Отишъл в лабораторията си и внимателно капнал капка супа от семена, гъмжаща от животинчета, върху чисто парче кристално стъкло. Сетне, с помощта на тънка като косъм тръбичка капнал капка дестилирана вода – вода без каквито и да било микроби – върху същото стъкло, близо до капката с микроби.

„Сега ще уловя едно“ си мърморел докато насочвал лещата си към капката, съдържаща животинчетата. Взел фина чиста игла и я забол внимателно в тази капка и с нея изтеглил каналче между нея и дестилираната водна капка. Бързо обърнал лещата си към коридора между двете капки и изръмжал със задоволство, като видял как гърчещи и въртящи се създанийца започнали да преминават през него. Грабнал четчица от тънки камилски косми:

– Ето! Ето едно от мъничетата – само едно, вече във водната капка! – Сръчно плъзнал четчицата през каналчето и го изтрил, като по този начин предотвратил влизането на други микроби, за да се присъединят към самотния си другар.

– Божичко! – извикал. – Направих го, никой друг не го е правил преди мене, изолирах напълно едно животинче. Сега нищо не може да го блъсне, сега ще видим дали ще се раздели на две! – Лещата му едва потреперала, когато той седнал с напрегнати врат и ръце, привел гръб и примижал през стъклото към капката с единствения ѝ обитател. – Колко е дребничък – помислил си. – Той е като самотна риба в необятната бездна на морето.

Тогава се стреснал от необикновена гледка – крайно драматична, въпреки миниатюрните ѝ мащаби. Зверчето, оформено като дребна пръчка, започнало да изтънява все повече и повече в средата си. Най-накрая двете му части били едва съединени, като с паяжинна нишка, а двете дебели половини захванали да се гърчат отчаяно – и изведнъж се отскубнали една от друга. Там, където преди малко се намирало само едно, били две съвършено оформени, плавно плъзгащи се зверчета. Били малко по-къси, но иначе не можели да се различат от родителя си. После, което било още по-учудващо, само за няколко минути отрочетата на първото се раздвоили отново – и сега там, където в началото имало едно, сега имало четири!

Спаланцани повторил този изумителен номер дузина пъти, получил същия резултат и наблюдавал същото нещо – и после се нахвърлил върху нещастния Елис с тежестта на чувал тухли, като запокитил в пълно забвение него и хубавата му история за децата и внуците на тези животинки. Той се държал презрително и снизходително, препоръчал на Елис да се върне обратно в училище и да си научи абв-то за лова на микроби. Загатнал, че Елис не би направил грешката си, ако бил прочел внимателно изкусния доклад на дьо Сосюр, вместо да си съчинява нелепи теории, които само пречели на трудната работа по извличането на факти от тази скъперница Природата.

Един учен, един истински изследовател на природата е като писател, художник или музикант. Той е наполовина човек на изкуството, наполовина хладнокръвен детектив. Спаланцани си разказвал истории, въобразявал си, че е героят на някоя нова изследователска епопея, сравнявал се дори в писанията си с Колумб и Веспучи. Разказвал за този тайнствен микробен свят като за вселена и се считал за дързък откривател, който поема на първата слепешка експедиция по границите ѝ. Не споменал нищо за възможната смъртоносност на животинчетата – не искал да се заема с напразни предположения, особено в печата – но геният му му шепнел, че удивителните създания от този нов свят представляват важен, но все още непознат елемент, от живота на техните по-големи братя, човеците...

В началото на 1799 година, когато Наполеон започнал коренно да разрушава един стар свят на парчета, и когато Бетовен чукал на вратата на деветнадесетия век с една от първите си велики симфонии, се чуват бойните викове на този предизвикателен дух, чийто главен основоположник бил Спаланцани – през годината 1799, казвам, великият ловец на микроби бил покосен от мозъчен инсулт. Три дни по-късно вече подавал енергичната си и неукротима глава изпод завивките, рецитирал Тасо и Омир за разтуха и удоволствие на онези му приятели, които били дошли да го изпратят от този свят. Но въпреки че отказвал да го признае, това, както един от биографите му казва, била неговата последна, неговата лебедова песен, защото след няколко дни той умрял.

Великите египетски фараони запазили имената си за поколенията с настояванията си кралския гробар да ги балсамира и превърне в скъпи и прекрасни мумии. Гърците и римляните изобразявали себе си в достолепни статуи. Съществуват портрети на стотици други изтъкнати мъже. Какво е останало на нас, та да видим образа на невероятния Спаланцани?

В Павиа съществува един малък скромен негов бюст и в един музей наблизко може да видите, ако се интересувате – пикочния му мехур. Какъв друг по-добър надгробен надслов може да съществува за Спаланцани? Каква реликва може по-добре да внуши цялата му страст да открие истината, тази страст, която спирала пред нищо, която презирала порядките, която се смеела в лицето на трудностите, която пренебрегвала лошия вкус и дребната спретната реалност на нещата?

Той знаел, че пикочният му мехур бил болен:

– Ами тогава извадете го след като умра – можете да го чуете как шепне от смъртното си ложе. – Може би ще откриете някой удивителен нов факт за възпалените мехури.

Такъв бил духът на Спаланцани. Това била голата душа на този циничен, пренебрежително любопитен и студено расъждаващ негов век – век, разкрил малко практични неща – но същият век, който изградил основите за работата на Фарадей и Пастьор, на Арениус, Емил Фишър и Ърнест Ръдърфорд.